

Protestáns és református nagygyűlések az 1920-as években*

Klestenitz Tibor

„Mi még nem kezdtük meg a protestáns nagygyűléseket, de a reformáció megünneplése nálunk is seregszemle és őszi hadgyakorlat” – jelentette ki 1925-ben Raffay Sándor evangélikus püspök.¹ Szavai megmutatják, hogy a hazai protestáns közösségek vezetői ekkoriban pontosan tudatában voltak az egyházi tömegrendezvények jelentőségének, az „őszi hadgyakorlat” kifejezés ugyanis eredetileg a német katolikus nagygyűlésekre utalt. Ez a közéleti eseménytípus a 19. század folyamán a modernizáció – elsősorban a hírközlés és a közlekedés forradalma, illetve a választójog kiterjesztése – következtében jött létre német nyelvterületen. Az évenként megtartott rendezvény segítségével a helyi katolicizmus a politikai érdekérvényesítés érdekében arra vállalkozott, hogy demonstratív módon felmutassa a hívek tömegeinek ragaszkodását az egyházhoz és a vallásos világnézethez a teljes közvélemény előtt. Az eseménytípus hamarosan egész Európában elterjedt, és 1900-tól Magyarországon is rendszeresen megtartották a katolikus nagygyűléseket. Ezek – akárcsak a nemzetközi előképek – jelentős részben médiaesemények voltak, amelyek mintegy kifejezték és nyomatékosították a nyilvánosság számára a közösség álláspontját az aktuális kérdésekben.² A számos egyéb egyházi eseménnyel – népmissziókkal, zarándoklatokkal, körmenetekkel – együtt pedig azt a célt is szolgálták, hogy meggyőzzék a külvilágot a katolicizmus erejéről és nagyságáról.³

A hazai protestáns egyházak részéről viszonylag későn figyeltek fel erre a mintára, ám az 1920-as évektől megjelentek a törekvések a protestáns, illetve református és evangélikus felekezeti nagygyűlések intézményének meghonosítására, és bizonyos kezdeményezések el is jutottak a megvalósulásig. A korszak protestáns tömegrendezvényei azonban mindmáig az alig kutatott résztémák közé tartoznak.⁴ Jelen tanulmány ezért arra tesz kísérletet, hogy bemutassa az 1920-as években jelentkező, újszerű protestáns törekvéseket a tömegek megszólítására.

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával (azonosító: 124418) készült.

¹ Raffay Sándor beszéde. In: *Néptanítók Lapja*, 1925. november 15. 23. p.

² GIANONE ANDRÁS – KLESTENITZ TIBOR: Katolikus nagygyűlések Magyarországon. Bp., 2017.; KLESTENITZ TIBOR: A katolikus nagygyűlések mint médiaesemények a dualizmus korában. In: *A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai. Tanulmányok*. Szerk. Klestenitz Tibor. Bp., 2015. 45–58. p.

³ GICZI ZSOLT: A katolikus–protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországon. Bp., 2009. (Kézirat. PhD-disszertáció. ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola.) (továbbiakban: GICZI, 2009.) 108. p.

⁴ MOLNÁR SÁNDOR KÁROLY: Budafoki lelkészek önéletrajzai 1943-ból. In: *Acta Papensia*, 2016. 3–4. sz. 410. p.

1919–1921: politikai demonstrációk mint protestáns nagygyűlések

1919 őszén, a Tanácsköztársaság bukását követően a politikai élet erőteljesen jobbra tolódott, számos véleményformáló követelte Magyarország „keresztény-nemzeti” alapokon történő megújítását.⁵ Ennek részét képezte volna a keresztény felekezetek közötti hagyományos ellentétek meghaladása, a katolikusok és protestánsok politikai szövetségének megteremtése a „destruktív”, azaz liberális és baloldali eszmeáramlatok ellensúlyozására. Ezek a népszerű követelések fontos szerepet játszottak a Keresztény Nemzeti Egység Pártja vezetőinek a szemében is, akik igyekeztek egyértelművé tenni, hogy elutasítják a „felekezetieskedést” és a nemzeti érdekeknek adnak elsőbbséget. Ahogyan azt a katolikus keresztényszocialista Huszár Károly megfogalmazta: „a pártvezetőség mindenkit félre fog tolni az útból, aki a régi klerikális politika felidézésével a katolikus és protestánsok testvéri együttélését megbontani törekednék”.⁶

Ezek a követelések komoly visszhangra találtak a protestáns közvéleményben is, amelyen belül egyfajta eszmei fordulat zajlott: a dualizmus korára jellemző liberális eszmei orientációt a konzervatív irányba való tájékozódás váltotta fel.⁷ Ebbe jól illeszkedett a keresztény összefogás gondolata. Ezt az a protestáns nagygyűlésnek nevezett esemény is igyekezett nyomatékossítani, amelyet 1919. december 3-án tartottak meg Budapesten az egyetem egyik épületében, a Gólyavárban. Az esemény hivatalosan a fővárosi protestáns polgárság megmozdulása volt, és a meghívó szerint elsősorban azt célozta, hogy a végveszélyben lévő magyarság végleg leszámoljon a felekezeti viszálykodások korszakával.⁸ A szervezők kifejezetten azt remélték, hogy jelentős számú résztvevőt tudnak felvonultatni, amivel hatást kívántak gyakorolni a vidék protestáns közvéleményére is.⁹ Ezt a célt el is érték, hiszen a sajtóbeszámolók szerint tömeges érdeklődés mutatkozott a gyűlés iránt, a résztvevőknek csak kisebb része fért be az épületbe, a kívül rekedtek számára külön szónoklatokat kellett tartani.¹⁰ Az előadók a keresztény-nemzeti politika reprezentánsai közül kerültek ki: az eseményt Székely György, a keresztény párt protestáns bizottságának elnöke nyitotta meg, majd az evangélikusok képviselőjében Pekár Gyula vallás- és közoktatásügyi államtitkár beszélt. Ő a keresztény egyetértés megteremtésének érdekében arra tett javaslatot, hogy a jövőben a protestánsok a hagyományos katolikus nagygyűlésekkel párhuzamosan rendezzenek saját összejevetelt, majd katolikusok és protestánsok együtt tartsanak keresztény nagygyűlést, ahol megvitathatják közös ügyeiket. A nagy tetszéssel fogadott javaslat után a reformátusok nevében Csilléry András, a Friedrich-kor-

⁵ LACKÓ MIKLÓS: Válságkorszak – válságelméletek. Három alaplú az 1920-as évek magyar szellemi életéből. In: *Múltunk*, 2007. 3. sz. 4–39. p.

⁶ Protestánsok a keresztény pártban. In: *Reggeli Hírek*, 1919. augusztus 27. 4. p.

⁷ HATOS PÁL: A protestáns liberalizmus válsága és a protestantizmus jövőképei 1890–1921 között. In: *Modernizáció és nemzetállam-építés. Haza és/vagy haladás dilemmája a dualizmus kori Magyarországon*. Tanulmányok. Szerk. Csibi Norbert – Schwarczwölde Ádám. Pécs, 2018. 283–304. p.

⁸ Protestáns nagygyűlés. In: *Nemzeti Újság*, 1919. december 3. 6. p.

⁹ Protestáns nagygyűlés. In: *Kecskeméti Közlöny*, 1919. december 4. 3. p.

¹⁰ Protestáns nagygyűlés. In: *Budapesti Hírlap*, 1919. december 4. 3. p.

mány népegészségügyi minisztere szól, majd az unitáriusok képviselőjében Kozma Jenő tartott szónoklatot. Ezután a hivatalban lévő vallás- és közoktatásügyi miniszter, Haller István emelkedett szólásra, aki mintegy a katolikusok szószólójaként ígéretet tett a „zsidó destrukcióval” szembeni fegyverbarátság érvényesítésére. A nagygyűlés végül határozatokat fogadott el, amelyek szerint a protestantizmus „vállát a katolicizmus ércvállának vetve, vele testvériséget fogad”, továbbá „aki ez egyetértést megbontja: ellenségeink szövetségének s nemzetünk árulójának tekintjük”. Mint láthatjuk tehát, a gólyavári gyűlés valójában a keresztény párt politikai demonstrációja volt, amely semmilyen szempontból nem tekinthető valódi protestáns nagygyűlésnek, hiszen azon a hivatalos egyházi vezetés nem játszott szerepet. Az eseményen megjelent ugyan Petri Elek református és Raffay Sándor evangélikus püspök, de ők csak mintegy magánemberként voltak jelen, igaz, végül – programon kívül és a résztvevők kifejezett kérésére – ők is rövid beszédet rögtönöztek.¹¹

A gyűlés, amint a határozat is mutatja, azt a célt is szolgálta, hogy elszigetelje a frissen létrejövő keresztény-nemzeti egységfronthoz csatlakozni nem kívánó protestáns vezetőket. Ezt az irányzatot a kortársak elsősorban Baltazár Dezső tiszántúli református püspök nevével azonosították, aki ragaszkodott a protestantizmus és a liberalizmus hagyományos szövetségéhez.¹² A gólyavári gyűlés lelkesedése azonban nem bizonyult tartósnak, és egyes befolyásos résztvevők kisvártatva kénytelenek voltak kételyeiket kifejezni a katolikus részről tett ígéretek komolysága iránt: Raffay püspök egy évvel később már úgy találta, hogy hiába fogadta sok katolikus lelkesen Pekár Gyula felvetését a közös keresztény nagygyűlésről, mert „mikor most meg kellett és meg lehetett volna valósítani, a mi szerény tudakozódásunkra nemleges választ kaptunk”.¹³ Hittestvérei ezért elkezdtek annak lehetőségét vizsgálni, hogy egy saját összejövetelet tartsanak: az Országos Evangélikus Szövetség választmánya 1920 decemberében vetette fel, hogy közös protestáns nagygyűlést hívjanak össze a tavasszal, és előkészítő bizottságot is kiküldött a református és unitárius társszervezetekkel való egyeztetés céljából.¹⁴ A református közvéleményen belül szintén megjelent az igény egy közéleti erődemonstráció megrendezésére, azonban ez igen képlékeny felvetés volt, a megvalósítását elképzelhetőnek tartották akár általános

¹¹ Protestánsok a keresztény egységért. Impozáns gyűlés a Gólyavárban. In: *Nemzeti Újság*, 1919. december 4. 3. p.; Protestáns nagygyűlés. In: *Pesti Napló*, 1919. december 4. 5. p.

¹² A politikai katolicizmus egyik vezéregyénisége, a jezsuita Bangha Béla például úgy vélte, hogy a Baltazár által képviselt régi protestáns politika „gyűlöl mindent, ami katolikus, és szívesebben szövetkezik a zsidókkal és a szabadkőművesekkel ellenünk, mint velünk ezek ellen”. KLESTENITZ TIBOR: Bangha Béla jelentése a budapesti nunciusnak a Központi Sajtóvállalat helyzetéről. In: *Magyar Könyvszemle*, 2017. 1. sz. 78. p.

¹³ RAFFAY SÁNDOR: A keresztény kurzusról. In: *Evangélikusok Lapja*, 1920. december 12. 2. p. A püspök ezzel feltehetően Scholtz Ödön evangélikus lelkész, nemzetgyűlési képviselő nyilvánosan, a *Szózat* hasábjain tett együttműködési javaslatára utalt. FAZEKAS CSABA: Prohászka Ottokár a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1920. október. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp.–Győr, 2012. 422. p.

¹⁴ Az Országos Evangélikus Szövetség első választmányi ülése. In: *Evangélikusok Lapja*, 1920. december 19. 7. p.

protestáns, akár külön református felekezeti alapon.¹⁵ 1921 elején az idea állítólag már kezdett testet öltetni, hiszen májusra vártak Budapestre egy svéd–dán evangélikus egyházi küldöttséget, amely a protestáns egyházak közép-kelet-európai sérelmeit kívánta tanulmányozni, és a magyar egyházak egy nagygyűlés összehívásával is befolyásolni kívánták a küldötteket. Ez végül nem valósult meg, ám egy másik, ugyanekkor tervbe vett és kifejezetten politikai demonstráció elindult a megvalósulás útján. Miután Baltazár Dezső – provokálva a keresztény-nemzeti irányzat híveit – szerepet vállalt a Munkások és Polgárok Szövetsége nevű politikai alakulatban, az ellentábor úgy határozott, hogy egy református nagygyűlés elnevezésű rendezvény összehívásával, mintegy a református hívek nevében ítélte el a püspök irányvonalát. A kurzussajtó értesülései szerint „kálvinista körökben komolyan foglalkoznak nagygyűlés összehívásának tervével, amelyet márciusban tartanának Budapesten, és amelyen formálisan is kifejezésre juttatnák, hogy Baltazárokkal közösséget nem vállalnak”.¹⁶

A történelmi kálvinizmus eszmei alapjain szerveződő társadalmi egyesület, a Kálvin Szövetség¹⁷ ezért Szilassy Aladár nyugalmazott közigazgatási bírósági másodelnök vezetésével 1921. február 28-ára a budapesti reformátusok számára előkészítő értekezletet hirdetett, amelynek résztvevői a „destrukció” megerősödésétől tartva, „szeretett hazájukat és egyházukat féltő aggodalommal” megállapították, „hogyan a tiszántúli református püspök ezekkel az elvekkel [a keresztény-nemzeti irányzattal] szembe helyezkedett”. Állásfoglalásuk népszerűsítésére országos mozgalmat indítottak, amely iránt állítólag komoly érdeklődés mutatkozott, még Debrecenből is kaptak nyolcszáz támogató aláírást. A kezdeményezők ezen felbátorodva elhatározták egy nagygyűlés megtartását, és április 27-én a református társadalmi egyesületek meghívásával előkészítő értekezletet rendeztek, amely május 21-ére a régi országház nagytermébe hívta össze az „országos református nagygyűlést”. Az esemény elnökévé Szilassy Aladárt, alelnökévé Bernát Istvánt, a Kálvin Szövetség világi vezetőjét és Biber Gyula közigazgatási bírót, jegyzőivé pedig Takaró Géza lelkészt és Porcs István ügyvédet jelölték ki.¹⁸

A nagygyűlést megnyitó beszédében Bernát kijelentette: céljuk a tiltakozás minden olyan törekvés ellen, amely a nemzeti egységet meg akarja bontani. Somogyi Lajos budai presbiter igyekezett leleplezni „bizonyos nemzetrontó elemek” kísérletét a kálvinisták megnyerésére és ezáltal „a faji öntudat” letörésére, Hamar István teológiai tanár pedig a „destrukció” elleni keresztény felekezeti összefogást sürgette. Az előterjesztett határozati javaslat szerint a nagygyűlés azt kérte az egyház tagjaitól és vezetőitől, hogy „mind hivatalos, mind egyéni életükben és működésükben a magyar nem-

¹⁵ Az anglikán egyház. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1920. december 19. 77. p.

¹⁶ A reformátusok nagygyűlésre készülnek Baltazár ügyében. In: *Új Nemzedék*, 1921. február 15. 3. p.

¹⁷ KÁDÁR PÉTER: Adalékok a Kálvin Szövetség történetéhez I. In: *Református Egyház*, 1994. 7. sz. 168.

¹⁸ A Magyar Kálvinszövetség jelentése az 1921-ik évről. H. n., é. n. 10–13. p.; A reformátusok nagygyűlése. In: *Kecskeméti Közlöny*, 1921. május 3. 2. p.

zeti és keresztény új életre keltés odaadó munkásai legyenek,” és elítélte a keresztény-nemzeti irányzat ellenfeleit.¹⁹

A nagygyűlés azonban nem úgy zajlott le, ahogyan azt a szervezők remélték. Az eseményen ugyanis váratlanul megjelent számos debreceni civis, akik az éppen akkor megrendezett gazdaggyűlésre jöttek a fővárosba, de Baltazár érintettsége miatt a régi országházba is elmentek.²⁰ A pontos történéseket nehéz rekonstruálni, azonban az bizonyos, hogy a rendezvény káoszba fulladt: a liberális *Világ* helyszíni beszámolója szerint a debreceni résztvevők folytonos bekiabálásokkal fejezték ki nemtetszésüket, a keresztény-nemzeti irányvonal képviselőit, például a jelenlévő Szabó Dezsőt kritizálták, Baltazárt éltették, majd szerették volna saját szónokaikat felléptetni, ám az elnökség megtagadta tőlük a szót és egyszerűen lezárta a gyűlést.²¹ A szoros kormányzati ellenőrzés alatt működő Magyar Távirati Iroda beszámolója szerint viszont mindössze annyi történt, hogy alig tucatnyi debreceni polgár szervezett módon éltette a püspököt.²²

A rendezvény minden bizonnyal éppen ellentétes hatást váltott ki, mint amit a szervezők kívántak, hiszen a sajtóreakciók szerint a püspök elleni személyes támadások inkább rokonszenvet keltettek iránta,²³ és ahhoz is hozzájárulhattak, hogy Debrecen közvéleménye feltűnően lelkesen ünnepelte meg Baltazár püspöki jubileumát.²⁴ A Kálvin Szövetség sem volt elégedett a visszhanggal: bár a nagygyűlés határozatát az összes egyházkerületnek, egyházmegyének és presbitériumnak megküldték állásfoglalást kérve, mégis mindössze harminc választ kaptak, ráadásul, mint megjegyezték: „Ezek egy része lelkesülten teszi magáévá a határozatot, míg a másik része hűvösen, vagy bizalmatlanul halad el mellette.”²⁵ A kudarc mindenesetre nem vette el a szervezők reményét arra, hogy ad hoc kezdeményezésük intézményesülhet: a Kálvin Szövetség vezetősége „elhatározta, hogy az egész országban megszervezi a Kálvin Szövetséget és a megszervezés betetőzéséül megtartja a Református Nagygyűlést”. Ennek érdekében külön bizottságot is létrehoztak Sáfrán Géza nyugalmazott altábornagy vezetésével,²⁶ amelynek tényleges működéséről azonban semmilyen adatot nem sikerült találni.

Útkeresés az 1920-as évek közepén

Mint láthatjuk, ezek a korai próbálkozások konkrét célokat szolgáló politikai nyomásgyakorlási kísérletek voltak, amelyek szervezői azzal kívántak maguknak befolyást szerezni a nyilvánosság előtt, hogy álláspontjukat a teljes protestáns közvélemény nevében próbálták megfogalmazni – vagyis

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL.) K 428. (= Sajtó levéltár. Könyvmatrosok.) a, MTI Napi Hírek, 1921. május 21.; Mi történt a reformátusok nagygyűlésén? In: *A Nép*, 1921. május 24. 7. p.

²⁰ Református nagygyűlés Baltazár ellen. In: *Új Nemzedék*, 1921. május 24. 8. p.; CZAPIK GYULA: Országos református nagygyűlés. In: *Magyar Kultúra*, 1921. június. 128. p.

²¹ Debreceniek a református nagygyűlésen. In: *Világ*, 1921. május 22. 3. p.

²² MNL OL K 428. a, MTI Napi Hírek, 1921. május 21.

²³ A reformátusok nagygyűlése Budapesten. In: *Reformátusok Lapja*, 1921. május 29. 106. p.

²⁴ Baltazár Dezső tízéves püspöki jubileuma. In: *Az Újság*, 1921. május 24. 3. p.

²⁵ A Magyar Kálvinszövetség jelentése az 1921-ik évről. H. n., é. n. 16. p.

²⁶ A Magyar Kálvin Szövetség évi jelentése az 1926-ik évről. Bp., é. n. 3. p.

egyfajta kommunikációs trükköt hajtottak végre. Ezek a kísérletek ugyanakkor azt is jelzik, hogy a magyar protestánsok táborában felismerték a nagygyűlések eszközében rejlő lehetőséget, és a következő években lassan általános igénnyé vált egy „valódi”, azaz reprezentatív, a teljes közösséget megszólító, a hivatalos egyházi hatóságok által is támogatott nagygyűlés létrehozása. Abban a kérdésben azonban egyáltalán nem uralkodott egyetértés, hogy ezt vajon „általános protestáns” vagy kifejezetten felekezeti alapon kellene-e megvalósítani.

Kapi Béla dunántúli evangélikus püspök például 1924-ben határozottan sürgette egy protestáns nagygyűlés összehívását, a kezdeményezést pedig elsősorban a reprezentatív társadalmi egyesülettől, az Országos Luther Szövetségtől várta.²⁷ Berzsenyi Jenő, a zalai egyházmegye felügyelője szintén protestáns nagygyűlést javasolt, mert ezt elengedhetetlennek ítélte a hívek közéleti öntudatának erősítése szempontjából.²⁸ A Magyar Evangélikus Lelkészegyesület ülésén viszont Paulik János nyíregyházi lelkész egy evangélikus nagygyűlés megrendezését sürgette – elsősorban a katolikus oldalról általa érzékelt államegyházi törekvésekkel szembeni nyilvános kiállás igényével.²⁹

Egy másik evangélikus véleményformáló, Scholtz Oszkár jogtanácsos protestáns nagygyűléseket kívánt, és úgy találta, hogy ezeket Magyarországon a reformáció emlékünnepehez kapcsolódva lehet a leghatékonyabban megalapozni.³⁰ Ezzel ahhoz hasonló stratégiát ajánlott, mint amit korábban a katolikusok követtek, akik az 1890-es években különböző történelmi jubileumokhoz kapcsolódva honosították meg a német eredetű nagygyűléseket.³¹ Ennek jegyében a protestáns érdekek közéleti védelmére vállalkozó Bethlen Gábor Szövetség 1924. október 31-re demonstratív nagygyűlést szervezett a régi országház nagytermébe, ahol az összes fővárosi protestáns gyülekezet testületileg képviseltette magát.³² 1925-ben, a reformáció ünnepén szintén megtartották az eseményt, amelyen a református, az evangélikus és az unitárius felekezetek vezető személyiségei tartottak beszédeket.³³

Míg tehát az evangélikusok körében az általános és a külön felekezeti megoldásnak is voltak hívei, addig a református közösségen belül erősebbnek tűnt a saját felekezeti seregszemle megrendezésének igénye. A kérdés komolyan foglalkoztatta a lelkészi kart: amikor 1925 februárjában a budapesti teológia által rendezett szokásos közéleti konferencián Muraközy Gyula kecskeméti lelkész előadást tartott egy másik témáról, a hozzászólá-

²⁷ Luther-Szövetség. Kapi Béla dunántúli püspök évi jelentéséből. In: *Harangszó*, 1924. augusztus 31. 266. p.

²⁸ Lelkiismereti szabadságot, szabadelvűséget és demokráciát követelt székfoglalójában Berzsenyi Jenő dr. evangélikus egyházmegyei felügyelő. In: *Világ*, 1925. július 9. 7. p.

²⁹ Evangélikus lelkészek támadása a kormány és a katolicizmus ellen. In: *Világ*, 1924. október 16. 9. p.

³⁰ SCHOLTZ OSZKÁR: Solafide. In: *Harangszó*, 1924. november 9. 1. p.

³¹ KLESTENITZ TIBOR: Szalongyűlések vagy őszi hadgyakorlatok? A katolikus nagygyűlések meghonosítása Magyarországon. In: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Szerk. Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértési Lázár. Bp.–Pécs, 2014. 476–489. p.

³² A protestánsok demonstratív nagygyűlésen ünneplik a reformáció évfordulóját. In: *Pesti Napló*, 1924. október 26. 14. p.

³³ A reformáció egyetemes ünnepe. In: *Budapesti Hírlap*, 1925. november 1. 4–5. p.

sok nyomán felvetődött a nagygyűlés előkészítésének kérdése.³⁴ Az ügy hamarosan elérte a hivatalos egyházi fórumokat is: a dunamelléki egyházkerület 1925 októberében „a legnagyobb örömmel” üdvözölte „egy évenként Budapesten tartandó országos református nagygyűlés szervezésének gondolatát”, a szükséges intézkedések megtételére pedig felkérte az egyetemes konventet.³⁵

A kezdeményezést azonban végül nem a hivatalos szervek, hanem egy frissen létrejött egyházi szerveződés ragadta magához. 1925 végén alakult meg két folyóirat, a fővárosi *Kálvinista Szemle* és a győri *Keresztyén Család* munkatársainak megbeszéléseiből a Hit és Szolgálat Mozgalma, amely az egyház megújítását és az egység megerősítését tűzte ki céljául, egyebek mellett egy református politikai napilap megindítását és a nagygyűlések intézményének bevezetését tervezve.³⁶ Az utóbbi vonatkozásban a „főpróba” már 1926-ban elkövetkezett, amelyhez a mohácsi csatavesztés háromszáz éves jubileuma szolgáltatta az apropót. A mohácsi református egyházmegye vezetői vetették fel annak a gondolatát, hogy az évfordulóhoz kapcsolódva szükséges lenne általános bűnbánati napot tartani, az elképzelést pedig a Hit és Szolgálat Mozgalom tagjai azonnal magukévá is tették. Hamarosan kiderült azonban, hogy augusztus 29-ére a katolikusok már előkészítették a maguk megemlékezését Mohácson, a szervezők ezért inkább – technikai nehézségekre hivatkozva – egy hónappal későbbre helyezték a dátumot.³⁷

Az előkészítés bizonyára nem volt mentes a zökkenőktől, hiszen a Hit és Szolgálat főtítkára, Bereczky Albert csak szeptember 10-én adta ki a részvételi felhívást. Az elsősorban a lelkészeket és presbitereket megcélzó szöveg a református egység demonstrálásában látta az esemény jelentőségét, kiemelve azt, hogy azon a régi vágású református liberalizmus, illetve a konzervatív fordulat vezéregyénisége is részt vesz: „A program nagyvonalúsága s a szolgálatot végzők között zsinatunk elnökének, Baltazár Dezső püspök úrnak s a dunamelléki egyházkerület püspökének, Ravasz Lászlónak személye a mohácsi gyűlés egyetemes értékét Isten kegyelméből biztosítja”.³⁸ Az eseményt „első református nagygyűlés” néven hirdették, és a részvételt az egyház presztízsére hivatkozva bátorították.³⁹

A szeptember 29-én tartott esemény végül beváltotta a szervezők várakozásait: a mohácsi színházban tartott nagygyűlésen több ezer fő vett részt, köztük számos budapesti egyháztag, akik a József főherceg nevű gőzös fedélzetén utaztak a baranyai városba. A két fő szónok a két püspök volt, akik elsősorban a bűnbánat jelentőségét hangsúlyozták, párhuzamokat vontak a Mohács és a Trianon utáni történelmi helyzet között, ugyan-

³⁴ A budapesti református konferencia. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1925. február 15. 27. p.

³⁵ Dunamelléki Református Egyházkerület Jegyzőkönyvei, 1925. október 10. 172. p.

³⁶ RÁCZ LAJOS: 75 éve indult a Kálvinista Szemle. In: *Theológiai Szemle*, 1995. 6. sz. 331. p.

³⁷ Ravasz László püspök a nemzetközi megértésről, a Hadur-vitáról és a mohácsi országos nemzeti ünnepéről. In: *Pesti Hírlap*, 1926. július 18. 7. p.

³⁸ Református Zsinati Levéltár 61. fond, 1. doboz, 3. tétel. Az I. Református Nagygyűlésre jelentkezési felhívás 1926.

³⁹ Országos református nagygyűlés Mohácson. In: *Pécsi Napló*, 1926. szeptember 12. 6. p.; Református nagygyűlést tart Mohácson. In: *Pásztortűz*, 1926. szeptember 16. 8. p.

akkor határozottan szembeszálltak azokkal a katolikus oldalon megjelenő vélekedésekkel, amelyek a nemzet hanyatlását – a 16. és a 20. század vonatkozásában egyaránt – a reformációval kötötték össze.⁴⁰ Ezzel tehát a kálvinista öntudat megerősítésén dolgoztak. Ahogy a Hit és Szolgálat elnöke, Czegléd Sándor utólag megfogalmazta, az ünnep „természetes gyászán elemi erővel ragyogott keresztül a magyar ref[ormátus] egyház nagy ébredésének diadalmas ereje”. A szervezők természetesen tudatában voltak annak, hogy a rendezvény egyben sajtóesemény is, amely az újságírók közvetítésével a teljes nyilvánosságot megcélozza. Ebből a szempontból is elégedettek voltak: „Világi sajtónk is tudomásul vette és tovább adta ezt a kifejezést [az ébredést]. Valószínű, hogy a mohácsi nap is nagyban hozzájárul ahhoz, hogy országsszerte nagy református ébredésről beszélnek” – vélte Czegléd.⁴¹

Az első (1927) és második országos református nagygyűlés (1928)

Az esemény egyik hatásaként értelmezhető, hogy ösztönzően hatott az evangélikus felekezeti szerveződés híveire. Októberben az Országos Luther Szövetség eldöntötte, hogy közgyűléséhez kapcsolódva december 10-én evangélikus napot tart a fővárosban.⁴² Erre ugyan nem került sor, ám a szövetség közgyűlése novemberben egy még ambiciózusabb tervet tűzött ki: 1927-re országos evangélikus nap megtartását irányozta elő, azzal a reménnyel, hogy az összeköthető lesz egy köztéri Luther-szobor leleplezésével.⁴³

A Hit és Szolgálat szintén lendületet merített a sikeres mohácsi rendezvényből. A mozgalom állandó bizottsága 1926. december 6-án tartotta meg gyűlését Győrben, ahol döntöttek egy országos nagygyűlés megrendezéséről, megállapították a programtervet és a rendezés alapelveit, amit továbbítottak a püspököknek. Ők hozzá is járultak az elképzeléshez és engedélyezték, hogy a mozgalom az ország minden gyülekezetéhez meghívólevelet küldjön. Ez 1927. február elején jelent meg.⁴⁴ A május 21–22-ére meghirdetett esemény teljes támogatást élvezett a hivatalos egyházi vezetés részéről, a püspökök a rendezvény díszelnökeiként szerepeltek. Az előkészítő bizottság, amelyet Demjén István budafoki lelkész vezetett, mindent megtett a gyülekezeti tagok tömeges részvételre bírása érdekében. A jelentkezők két pengős díj ellenében vehettek részt a programokon, és félárú utazásra jogosító vasúti menetjegyre is jogosultak voltak. A vendégek nagy részét iskolákban, közös szállásokon, továbbá református családoknál, evangéliumi egyesületeknél és intézményeknél, Budapest-környéki, villamossal megközelíthető gyülekezetekben helyezték el díjtalanul vagy mini-

⁴⁰ A szent mag. Ravasz László püspök egyházi beszéde. In: Négyszázados sírok felett. A mohácsi református nagygyűlés emlékkönyve. H. n., 1926. 19. p.

⁴¹ CZEGLÉDY SÁNDOR: Előszó. In: Négyszázados sírok felett. A mohácsi református nagygyűlés emlékkönyve. H. n., 1926. 3., 5. p.

⁴² Az Országos Luther Szövetség. In: *Evangélikusok Lapja*, 1926. október 17. 336. p.

⁴³ Az Országos Luther Szövetség. In: *Evangélikusok Lapja*, 1926. november 21. 387. p.

⁴⁴ A Nagygyűlés keletkezése. In: Dicsőség Istennek. Az Első Református Nagygyűlés Emlékkönyve. Összeáll. Bereczky Albert. Tahitótfalu, 1927. (továbbiakban: BERECKZY, 1927.) 7. p.

mális, legfeljebb egy pengős díj ellenében. A szervezők igyekeztek biztosítani a zökkenőmentes ügymenetet: a jelentkezési lapon a vidéki csoportoknak pontosan jelezniük kellett érkezésük idejét, hogy az állomásokon a rendezőség és a munkában közreműködő cserkészek mindenkinek irányítást adhassanak. A szervezők a költségek – terembérlet, nyomtatványok, plakátok, irodai- és postaköltségek – fedezésére minden gyülekezettől legalább egy vasárnapi perselypénz-gyűjtés összegének felajánlását kérték.⁴⁵

A kezdeményezők nem lehettek biztosak a sikerben, hiszen a konzervatív felfogás képviselői nem feltétlenül rokonszenveztek egy tömegrendezvényen való részvétel gondolatával, ezért igyekeztek elébe menni a kifogásoknak. Egy jellemző érvelésmód szerint: „Ha azt halljuk, hogy a kálvinista lélekalkat sajátossága nem tűri a tömeges felvonulást, ha a személyes megtérés egyéni voltát emlegetik, miközben aggodalmasan figyelnek, hogy nem a római katolicizmus formáit kölcsönöztük-e át, sietnünk kell a nyugtató válasszal. A nagygyűlések éppen úgy nem katolikus jellegűek, mint amennyire nem protestánsok, vagy egy más síkban – nem szociáldemokraták. De hatásuk mindig kivételes.”⁴⁶

A mozgósítás rácafolt az aggodalmakra, és olyan sikeresnek bizonyult, hogy a jelentkezők száma túlszárnyalta az előzetes várakozásokat. Egy héttel az esemény előtt a szervezők azzal szembesültek, hogy az érdeklődőket a főváros nagy gyűléstermei, a Pesti Vigadó, illetve a régi országház nem tudnák befogadni, ezért úgy döntöttek, hogy a gyűléseket a városligeti Iparcsarnokban bonyolítják le, és értesítették a gyülekezeteket, hogy további jelentkezéseket már nem tudnak elfogadni.⁴⁷ Ez az előzetes költségtervek felborulását is magával hozta, a szervezők ezért május 17-én, tehát mindössze öt nappal az esemény kezdete előtt háromezer pengő segélyért folyamodtak a fővároshoz, amelyet ez sürgősséggel ki is utalt.⁴⁸

Az eseményre vidékről mintegy tizenötezer érdeklődő érkezett: Debrecenből nagyjából nyolcszázan, Kecskemétről és Kaposvárról százötvenen, Hódmezővásárhelyről, Ceglédről, Székesfehérvárról százan, Szolnokról, Győrből, Karcagról, Szegedről, Miskolcra, Veszprémből, Jászberényből, Sopronból nyolcvan-százan jelentek meg, ezenkívül pedig közel háromszáz egyházközséget képviselt kisebb-nagyobb létszámú küldöttség. A nagygyűlés május 21-én, szombaton reggel kilenckor az Iparcsarnokban istentisztelettel kezdődött, majd délelőtti előkészítő gyűlésen világította meg az Isten dicsőségének szolgálata alaptémáját négy előadó. Délután három órakeresztény küldöttség kereste fel a Szabadság teret, ahol ünnepélyes keretek között megkoszorúzták az irredenta szobrokat. Este három különböző helyszínen tartottak vallásos estétet, ahol teológusok és világi értelmiségiek adtak elő. Másnap ünnepi istentiszteletek kezdték a programot: a Kálvin téren Baltazár Dezső, a fasori templomban Ravasz László, a régi országházban Muraközy Gyula kecskeméti lelkész, a Ráday utcában lévő teológiai

⁴⁵ Első Országos Református Nagygyűlés. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1927. május 1. 75. p.

⁴⁶ Zs. F.: Református nagygyűlés. In: *Protestáns Szemle*, 1927. 382. p.

⁴⁷ Tízezrek jelentek meg az első országos református nagygyűlésre. In: *Új Barázda*, 1927. május 14. 4. p.

⁴⁸ Fővárosi Közlöny, 1927. június 28. 1838. p.

akadémián pedig Gönczy Béla vésztői lelkész prédikált. A szervezők nagy gondot fordítottak az ezután következő eseményre, a résztvevők ünnepélyes felvonulására az Iparcsarnokba, hiszen a nagygyűlés tagjai ezzel az aktussal mutatták meg önmagukat a főváros nyilvánosságának, és egy tömegrendezvény soha nem válhat sikeressé, ha nem képes megnyerni a kívülállók rokonszenvét.⁴⁹ A pontosan kimunkált koreográfia szerint a menet pontban fél tízkor indult a Kálvin térről, majd a Múzeum körúton csatlakoztak hozzá a régi országházban tartott istentisztelet résztvevői. Ezután a Károly körúton, a Vilmos császár úton (a mai Bajcsy-Zsilinszky úton) keresztül az Andrássy útra kanyarodtak, és zárt, négyes sorokban vonultak a Városligetbe. A fasori templom közönsége a Bajza utcánál csatlakozott a többiekhez. A felvonulást Puskás György rendőrfőtanácsos rendezte, egy lovasrendőr-szakasz és egy cserkészcsapat vezette fel. A felvonulás és az elhelyezkedés sok időt vett igénybe, így délre tűzték ki az ünnepélyes ülés kezdetét. A helyszín eredetileg az Iparcsarnok gépcsarnoka lett volna, ez azonban szűknek bizonyult, ezért egy második hangszórót állítottak fel a kupolacsarnokban, hogy az ide szoruló résztvevők is hallhassák a beszédeket. Az ünnepségen a bevezető ének és imádság után elnöki megnyitó és ünnepi beszédek hangzottak el. A megjelenteket többek között Sipőcz Jenő, a főváros katolikus felekezeti polgármestere, valamint a magyar evangélikus, illetve a francia és a holland református egyház képviselői is köszöntötték. Ezután betérjesztették és megszavazták a határozati javaslatokat, majd énekek, imádság és áldás után a Himnusz eléneklése zárta le az eseményt.⁵⁰

A nagygyűlést az országos politikai sajtó élénk figyelemmel követte, nagy terjedelemben tudósított az eseményekről, amivel beváltotta a szervezők reményeit – ennek jelentőségét jelzi, hogy a nagygyűlés hivatalos emlékkönyve külön fejezetben számolt be a fontosabb sajtóreakciókról.⁵¹ Néhányuk az újságírók is utaltak arra, hogy benyomásaik szerint a szervezők mennyire fontosnak ítélték a külvilág felé sugárzott képet: „Látszott, hogy az ünnepi felvonulás rendjét és méltóságát, a számbeli nagy demonstrációt a nagygyűlés egyik legkomolyabb ügyének tartotta”⁵² – írta a liberális *Az Est* szerzője. A sajtóban megfogalmazott méltatások jelentős része arra vonatkozott, hogy az esemény egyszerre reprezentálta a református társadalom elitjét és széles tömegeit, ezáltal pedig demokratikus jelleget öltött. Az *Újság* publicistája például leszögezte: „Látni érdemes volt ezt a közönséget.” A pódiumon helyet foglalt számtalan politikai és országgyűlési képviselő mellett Juhász Andor, a Kúria elnöke, Horthy István lovassági tábornok, továbbá számos volt miniszter Balogh Jenőtől Ráday Gedeonig. A teremben pedig „Ott látni a magyar református népet minden változatában. A falu népét a jegyzőtől a földművelőig, mind ünnepi díszben és ünnepi komolysággal. Hitükhöz ragaszkodó kálvinista hölgyeket, feketébe öltö-

⁴⁹ PATAKI FERENC: A tömegek évszázada. Bevezetés a tömeglélektanba. Bp., 1998. 137. p.

⁵⁰ BERECKZY, 1927. 14–232. p.; Első Országos Református Nagygyűlés. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1927. május 1. 75. p.; A nagygyűlés vasárnapi programja. In: *Magyarság*, 1927. május 22. 6. p.

⁵¹ BERECKZY, 1927. 255–276. p.

⁵² Békességet akarunk, de a békességet az igazságért nem áldozzuk föl – mondta Baltázár püspök. In: *Az Est*, 1927. május 27. 13. p.

zött diákkisasszonyokat, aztán a rend fenntartói közt a cserkészek kedves alakjait. Látni kell ezt a népet, ahogy az ország minden részéből ideözönlöttek, a községük nevét viselő tábla körül csoportosulnak.”⁵³ A konzervatív szellemiségű népszerű bulvárlap, a *Kis Újság* tudósítója szintén nagy jelentőséget tulajdonított a különböző társadalmi csoportok közös jelenlétének: „Erre a cifra külsőségektől mentes, de bensőséges hit által áthatott nagygyűlésre százával, ezrével zarándokoltak föl Budapestre az ország minden részéből. [...] Ünnepi fekete ruhát éppen annyit lehetett látni, mint egyszerű falusi asszonyok színes fejkendőjét.”⁵⁴

A konzervatív-liberális újságírás nesztorja, Rákosi Jenő szintén csatlakozott ehhez a vonulathoz, és nagyszabású seregszemleként méltatta az eseményt, amely megmutatta, hogy a református egyház tagjai milyen óriási szerepet játszanak az ország életében. A megjelent díszvendégek listája tiszteletet parancsoló volt, írta, hozzátéve, hogy ez még úgy is igaz, hogy a kormányzó és a miniszterelnök nem is volt jelen. Másrészt viszont azt is hangsúlyozta, az első református nagygyűlés megrendezése bizonyítja, hogy a trianoni katasztrófa után új lendületet kezd venni a hitélet, ami mindenképpen vigasztaló jelenség. „Mert a ma megnyílt nagygyűlés szónokainak a tanítása az igaz: Krisztus az igazi hazafiság és csak Krisztus tanításaiban támad új életre és régi nagyságára a nemzet.”⁵⁵

Rákosi véleménye már átvezet a nagygyűlés értékelésének másik fő motívumára, amely erkölcsi sikerként méltatta az eseményt. Ez elsősorban azon alapult, hogy a – feszült felekezeti közti helyzet ellenére⁵⁶ – a református szónokok túlnyomó többsége tartózkodott a katolikusellenes támadásoktól, vagyis nem veszélyeztették a nemzeti szempontból döntő jelentőségűnek értékelt felekezeti békét. A *Pesti Napló* értékelése szerint az eseményen „erős szóval tettek hitet a magyar nemzeti eszme és a felekezeti béke mellett. A lélek és a lendület, a hit és a megértés hangzott ki minden szóból, ami a nagygyűlésen elhangzott.”⁵⁷ A *Budapesti Hírlap* pedig a felekezeti béke éltetése terén egyenesen odáig ment, hogy azt állította, a református nagygyűlés szellemét Ravasz László és az alig egy hónappal korábban elhunyt katolikus püspök, Prohászka Ottokár szelleme határozta meg.⁵⁸

A felekezeti béke kiemelése olyan általános szempontnak számított, hogy alapvetően meghatározta a katolikus egyházhoz kötődő lapok értékelését is. A jezsuita Bangha Béla által alapított kiadó, a Központi Sajtóvállalat *Új Nemzedék* című lapjának munkatársa szerint az első református nagygyűlés impozáns keretekben, zavaró momentumok nélkül, az egész ország keresztény társadalmának rokonszenve mellett folyt le. Azt is bebizonyította, hogy a reformátusok tudatában vannak a teljes kereszténységet fenyegető veszélyeknek, ezért készek ezek ellen közösen fellépni a katoliku-

⁵³ „Egyedül Istené a dicsőség”. Az Első Országos Református Nagygyűlés. In: *Újság*, 1927. május 22. 2. p.

⁵⁴ Tizenötezen vettek részt a reformátusok országos nagygyűlésén. In: *Kis Újság*, 1927. május 22. 3. p.

⁵⁵ RÁKOSI JENŐ: Kálvinista nagygyűlés. In: *Pesti Hírlap*, 1927. május 22. 1–2. p.

⁵⁶ Erről részletesen lásd: GICZI, 2009.

⁵⁷ „Békességszerzésre, nem harcért gyűltek össze a magyar kálvinisták.” In: *Pesti Napló*, 1927. május 24. 10. p.

⁵⁸ Református magyarok. In: *Budapesti Hírlap*, 1927. május 24. 1. p.

sokkal, és ennek érdekében „félre tudták állítani az útból azokat a kicsinyes féltékenységből táplálkozó támadásokat, amelyek a református kis sajtóorgániumokban itt-ott jelentkeznek”.⁵⁹ A vállalat másik napilapja, a *Nemzeti Újság* alapvetően osztotta az udvarias hangnemet, ám határozottan érzékelte azt is, hogy a protestánsok rendezvényükkel csupán egy már létező hagyományt vettek át: „A katolikus nagygyűlések mintájára az ország reformátusai is elhatározták, hogy országos kongresszust tartanak.” A szerző szerint továbbá a szervezők nem tudtak igazán jelentős tömegeket a fővárosba vonzani: „arányaiban nem közelítette meg ez a nagygyűlés a hasonló katolikus megnyilvánulásokat”, írta, de hozzátette: a szervezőket így is nagy elismerés illeti a vidékről érkező tömegek igényeinek lelkiismeretes kiszolgálása miatt.⁶⁰

A sajtóvisszhang tehát általában véve rendkívül kedvező volt, azonban egyes szerzők kifogásokat is megfogalmaztak. A kritikusok egy része a liberális és szociáldemokrata táborból érkezett. A liberális *Pesti Napló* egy publicistája azt a nagygyűlési javaslatot támadta, amely a káromkodás visszaszorítására a jogszabályok szigorítását indítványozta. Ő teljesen más stratégiát javasolt a cél elérésére: „Tessék megkedveltetni a templomot az emberekkel, s azután majd ki fognak békülni az Úristennel!” – írta.⁶¹ A szociáldemokrácia napilapja, a *Népszava* szintén igen kritikusnak mutatkozott, elsősorban a valódi demokratikus szellemet hiányolva a rendezvényről: „a XVI. évszázad dohossága áradt ki a beszédekből, amelyeket csak papok, vagy más, a nép fölött álló egyházi vagy politikai előkelőségeik tartottak, míg maga a nép, amely a nagygyűlés tömegét alkotta, néma maradt. Irányt szabó szava nem volt, hangját csak a zsoltárenekléshez adta oda” – vélte a lap tudósítója. Ő – teljes összhangban a sajtó főáramával – úgy találta, hogy a rendezvény a reformátusok és a katolikusok egymásra találását fejezte ki, azonban ezt korántsem ítélte örömtelinek. Véleménye szerint: „A szónokok beszédeikben gyakran hangoztatták a régi reformáció történelmi jelentőségét, de ugyanakkor kifejezést adtak annak is: hogy irtóznak minden új reformációtól. Számukra a XVI. században megállt a világ. Így kerültek teljes harmóniába a katolikus egyházi és földesúri reakcióval a szabadgondolkodás és a polgári szabadságjogok egykori harcosai.”⁶²

Érdekesebb jelenség azonban, hogy a református felekezeti sajtóban szintén felbukkantak kritikus vélemények. A *Sárospataki Református Lapok* szerzője kijelentette: kálvinista emberként vereségnek tartja, hogy az eseményen „nem volt ott a református tábori püspök, nem volt ott a miniszterelnök és nem volt ott a kormányzó. Más országban király vagy trónörökös nélkül nem tartanak ilyen gyűlést. Ebből az látszik, hogy nem volt minden református elem megmozgatva.” Ennek okát főleg abban látta, hogy a Hit és Szolgálat Mozgalma szerinte nem törekedett megfelelő együttműködésre a többi egyházi szövetséggel, elsősorban a Lelkészegyesü-

⁵⁹ A védőgáton. In: *Új Nemzedék*, 1927. május 25. 1. p.

⁶⁰ „Krisztus legyen a király a népek életében.” In: *Nemzeti Újság*, 1927. május 22. 7. p.

⁶¹ Káromkodók és istentelenek. In: *Pesti Napló*, 1927. május 25. 8. p.

⁶² A református nagygyűlés. In: *Népszava*, 1927. május 24. 8. p.

lettel és a Kálvin Szövetséggel.⁶³ A *Reformátusok Lapja* pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a nagygyűlés húszezer résztvevője a kétmillió egyháztaghoz viszonyítva kevés, igaz, megengedően hozzátette: „De ez a szám nagy-nak is mondható abból a szempontból, hogy a kálvinista lélek karakteréből, öntudatos egyéniségéből folyólag nem hajlamos a tömegmegmozdulások-ra.”⁶⁴ A kritika azonban inkább kivételszámba ment, ahogyan az egyház vezetői is elégedettek voltak a történetekkel. „Napokon át vidéki és fővárosi tömegek ezrei özönlöttek el az ígehirdetésnek helyeit. Impozáns volt ez a hallgatag, komoly tömeg, félelmes és egyben biztató” – írta például Antal Géza dunántúli püspök éves jelentésében.⁶⁵

A református megmozdulást az evangélikus sajtó is impozánsnak ítélte,⁶⁶ és a rendezvény sikere bizonyára ahhoz is hozzájárult, hogy az evangélikusok aktívabban keresni kezdték a közéleti megnyilvánulás lehetőségeit. 1927 szeptemberében a tiszáninneri evangélikus egyházkerület lelkészi értekezlete elfogadta Csengödy Lajos salgótarjáni lelkész indítványát, és felkért három fontos protestáns egyesületet, a Luther Szövetséget, a Bethlen Szövetséget és a Kálvin Szövetséget, hogy lépjenek egymással érintkezésbe egy évenként megrendezendő protestáns nagygyűlés megvalósítása tárgyában, amelynek helyszíne lehetőleg Budapest legyen.⁶⁷ Az általános protestáns elképzelés azonban nem feltétlenül nyerte el a református felekezeti reneszánsz híveinek tetszését: Czegléd Sándor például egy interjúban azt mondta, annak örülne, ha az evangélikusok inkább saját nagygyűlést rendeznének.⁶⁸

Az evangélikusok végül maguk is a saját gyűlés gondolata mellett tettek le a voksukat: októberben bejelentették, hogy november 9-én és 10-én rendezik meg az első országos evangélikus napot, amit lényegében a Lutheránus Világkonvent Végrehajtó-bizottságának budapesti látogatásához igazítottak, és feltehetően elsősorban azt szolgálta volna, hogy „a magyar evangélikusok az illusztris külföldi vendégekhez méltó fogadtatást” nyújthassanak.⁶⁹ A szervezők azonban kisvártatva komoly gyakorlati problémákkal szembesültek: a hívek ugyanis olyan váratlanul nagy számban jelentkeztek a rendezvényre, hogy a tömeges elszállásolás megszervezése megoldhatatlan akadályokba ütközött, a rendezőség ezért úgy döntött, hogy az evangélikus nap megtartását tavaszra halasztja.⁷⁰

A reformátusok első nagygyűlésük kedvező fogadtatása nyomán arra törekedtek, hogy hagyományt teremtsenek, és – a katolikusokhoz hasonló-

⁶³ DR. H. K. G.: A református egységért. In: *Sárospataki Református Lapok*, 1927. június 26. 111–112. p.

⁶⁴ KRÓNIKÁS: Az első református nagygyűlés. In: *Reformátusok Lapja*, 1927. május 29. 130. p.

⁶⁵ A Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1927. október 21. 20. p.

⁶⁶ A reformátusok első nagygyűlése. In: *Harangszó*, 1927. június 5. 196. p.

⁶⁷ Dunáninneri Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyvei, 1927. szeptember. 105–106. p.

⁶⁸ A református nagygyűlések nem a felekezeti türelmetlenséget, hanem a nemzeti egységet kívánják szolgálni – mondja Czegléd Sándor, a nagygyűlés elnöke. In: *Pesti Napló*, 1928. június 2. 7. p.

⁶⁹ Az evangélikusok nagy napjai Budapesten. In: *Magyar Protestánsok Lapja*, 1927. október 23. 6. p.

⁷⁰ Az Evangélikus Nap tavaszra marad. In: *Magyar Protestánsok Lapja*, 1927. november 20. 5. p.

an – ők is évenként megrendezzék összejövetelüket. „A mostani nagygyűlésnek nagyobbnak és hatalmasabbnak kell lennie, mint az előző volt”⁷¹ – tűzték ki a célt 1928-ban. Czeglédy Sándor pedig a már idézett interjúbán abban látta az esemény értelmét, hogy az végre az egység tudatára ébreszti az egymástól gyakran elszigetelt, sokszor „toronygomb-politikát” folytató gyülekezeteket, elősegíti a cselekvést a közös egyházi érdekekért. A rendezők tudatosan a sikeresnek ítélt első év mintáit követték – ahogy azt maga Ravasz László is hangsúlyozta.⁷² Emellett igyekeztek még nagyobb hangsúlyt helyezni arra, hogy az esemény ne csak a fővárosiakat mozgassa meg, hanem valóban országos jellegű legyen, ezért azt kérték, hogy minden gyülekezetből küldjenek – még ha alacsony létszámban is – küldöttséget a fővárosba.⁷³

Az 1928. június 2–3-án megrendezett, a megújulás kérdéskörét vizsgáló második országos nagygyűlés – ha hihetünk a sajtóbeszámolóknak – valóban jelentős vidéki tömegeket vonzott. „A nagygyűlés résztvevőinek több mint 90 százaléka vidékről jött fel Budapestre. Egyszerű csizmás gazdaemberek, fejkendős parasztasszonyok tömege és a városi polgárság az utolsó helyig megtöltötte az Iparcsarnok zászlódíszes nagytermét”⁷⁴ – tudósított a *Magyar Hírlap*. Az események menetrendje az előző évi mintát követte, azonban két fontosabb újítást is tartalmazott: a résztvevők ez alkalommal ünnepélyesen megkoszorúzták az Országház előtt 1927 októberében felavatott Kossuth-szobrot is, ami egyfajta szimbolikus elköteleződést jelentett a függetlenségi hagyomány mellett. A másik változást az jelentette, hogy az ünnepi vasárnapi istentiszteletet egyetlen helyszínen, az Iparcsarnokban tartották, ami a szervezők reményei szerint hatalmas dimenzióival még nagyobb lelki élményt jelentett a tömegek számára.⁷⁵

A nagygyűlésen a református zsinat elnöke, Dókus Ernő jelentős gesztust tett a testvéregyház felé, kijelentve, hogy az evangélikusok és reformátusok nemsokára együtt tarthatják meg nagy hitújító manifesztációikat, és a két egyházat semmi sem választhatja el egymástól.⁷⁶ Az evangélikusok azonban ekkor már saját erőpróbájukra készültek, amelynek kivitelezése során más utat választottak, mint a katolikusok és a reformátusok. Az Országos Luther Szövetség 1928. november 14-én mintegy ötszáz résztvevővel megrendezte országos gyűlését zárt konferencia formájában, mivel úgy ítélte meg, hogy „egy külső tüntetésnél eredményesebb a belső, elmélyítő munka”.⁷⁷ Egy év múlva a szövetség ismét zárt konferenciát tartott, amelyet

⁷¹ II-ik református nagygyűlés Budapesten június 2-án és 3-án. In: *Reformátusok Lapja*, 1928. április 1. 82. p.

⁷² Ravasz László vasárnapi akadémiai székfoglalójáról és a júniusi református nagygyűlés céljairól. In: *Magyarság*, 1928. május 29. 8. p.

⁷³ A második Országos Református Nagygyűlés tudnivalói. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1928. április 15. 65. p.

⁷⁴ Új társadalmi rétegre van szükség, amely átveszi a magyar élet irányítását – mondták a reformátusok nagygyűlésén. In: *Magyar Hírlap*, 1928. június 3. 6. p.

⁷⁵ A második Országos Református Nagygyűlés tudnivalói. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1928. április 15. 65. p.; Hítségokok. In: *Magyar Hírlap*, 1928. június 5. 1. p.

⁷⁶ Református nagygyűlés. In: *Evangélikusok Lapja*, 1928. június 10. 189. p.

⁷⁷ Evangélikus Közgyűlési Jegyzőkönyv, 1928. november 16. 28. p.

ekkor már evangélikus nap névvel illeltek, és az egyházi sajtó útján nagy vonalakban a nyilvánosságot is tájékoztatták a történetekről.⁷⁸

A Hit és Szolgálat Mozgalma viszont kitartott a tömeggyűlések koncepciója mellett, és 1929-ben elkezdte a harmadik református nagygyűlés szervezését, az időpontot a konvent hozzájárulásával június 8–9-re tűzte ki. A témaválasztás terén ugyanakkor némi hangsúlyeltolódás érzékelhető, hiszen a kegyességi kérdések mellett az egyház anyagi terheit, illetve „az állammal szemben fennálló és sürgető megoldást kívánó” igényeket is tárgyalni kívánták.⁷⁹

Az előrehaladott előkészületek dacára ugyanakkor a rendezőség május elején bejelentette, hogy a kálvinista seregszemlét „több oldalról megnyilvánult kívánság folytán” őszre halasztja. Az indoklás szerint a résztvevők nagy része ugyanis a falvakból érkezik, a mezőgazdasági élet rendje pedig a szokatlanul hosszú tél miatt annyira felborult, hogy fontos munkáktól kellene elvonni a földművelőket.⁸⁰ A döntés hátterében talán gazdasági nehézségek is szerepet játszhattak, hiszen az Országos Református Lelkészegyesület 1929-ban a szokásosnál nagyobb szabású, a presbiterek országos találkozójával bővített, mintegy ezeröttszáz főt megmozgató rendezvényt tartott Miskolcon, és lehetséges, hogy ez túlzottan igénybe vette az erőforrásokat. A miskolci gyűlés után bejelentették, hogy a következő országos református nagygyűlést 1930-ban rendezik meg.⁸¹ Ez azonban végül nem valósult meg – feltehető, hogy ebben már a gazdasági világválság volt a döntő. A megtorpanásban a Hit és Szolgálat Mozgalmának belső válsága is komoly szerepet játszott, hiszen a mozgalom két csoportja, a történelmi kálvinizmus, illetve az általános keresztyénség vezetői – különböző gyakorlati nézeteltérések miatt – 1928 folyamán beszüntették az együttműködést, sőt folyóirataik hamarosan éles sajtópolémiaikat kezdték egymással.⁸²

* * *

A református nagygyűlések sorozata ezzel lényegében megszakadt Magyarországon. Ennek egyik döntő oka a gyakorlati nehézségek mellett bizonyára az a probléma volt, hogy a nagygyűlés alapvető célja jellegéből következően mindig a hívő közösség egységének felmutatása, ez azonban – ahogy a Hit és Szolgálat sorsa is jelzi – a magyar reformátusság számára a belső ellentétek következtében nehéz feladatot jelentett. 1933-tól elkezdtek ugyan egy új sorozatot református nagygyűlés néven, amely azonban már nem is törekedett a teljes közösség képviselésére, hiszen csak a budapesti hívek számára szólt, így helyi eseményként nem élvezett kiemelt sajtófigyelmet sem. Változásra csak a Horthy-korszak végén, 1939-ben került sor, amikor – az általános keresztyén elképzelések jegyében – a Bethlen Gábor

⁷⁸ Evangélikus nap Budapesten. In: *Harangszó*, 1929. november 24. p.

⁷⁹ A harmadik református nagygyűlés. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1929. március 24. 48. p.

⁸⁰ Őszre halasztották a harmadik református nagygyűlést. In: *Az Est*, 1929. május 4. 7. p.

⁸¹ A református egyház augusztusi nagygyűlése Miskolcon. In: *Pesti Hírlap*, 1929. augusztus 6. 8. p.; „A pápai államon kívül Magyarország a világon az egyedüli reakciós állam.” In: *Délmagyarország*, 1929. augusztus 27. 2. p.

⁸² RÁCZ, 1995. 332–333. p.

Szövetség szervezésében életre hívták az Országos Protestáns Napok sorozatát, amelyet 1943-ig rendszeresen megtartottak. Az 1920-as években jelentkező kezdeményezések ugyanakkor jól jelzik az egyházi vezetők útkeresését, a modernitás körülményeihez való alkalmazkodás igényét. Amint 1928-ban Vass Vince, a Hit és Szolgálat egyik tagja kifejtette: „Nem szabad lekicsinyelnünk a tömeghatást, azokat az érzéseket, amelyek egy 25 ezer főnyi református seregben eltöltik az ember szívét, [...] s azt a körülményt, hogy a magyar sajtó két napon át kénytelen volt hasábokat szentelni a reformátusság ügyének. Erőt mutattunk a világnak s ez fokozza erőinket, lelkesedésünket és önbizalmunkat. Mégis a nagygyűlés igazi jelentősége abban van, hogy neveli a tömegeket. Feltárja az egész reformátusság előtt hitünk, reménységünk tartalmát, küzdelmeink célját, feladataink nagyságát, nehézségeink helyes mérlegelését. Öntudatosítja az embereket a magyar reformátusság isteni missziójának hordozására, demokratizálja a református keresztyénség aktuális feladatait.”⁸³

⁸³ VASS VINCE: A nagygyűlés után. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1928. június 10. 98. p.